

Historia Slavorum Occidentis
2023, R. 13, nr 1 (36)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hso230108

AGATA ALEKSANDRA KLUCZEK

ORCID: 0000-0003-0852-0572

Pomnik spizowy. Uwagi w kontekście pracy Mariana Gumowskiego *Siła do ujarznienia*: teksty wybrane, Warszawa 2021

W serii „Pomniki Muzealnictwa Polskiego” ukazała się pod tytułem *Siła do ujarznienia* praca gromadząca wybrane teksty autorstwa Mariana Gumowskiego (1881–1974), dotyczące numizmatyki oraz muzealnictwa, wcześniej publikowane w latach 1902–1931¹. Wprowadzają do nich opracowania Diany Błońskiej oraz Kamili Kludkiewicz poświęcone osobie M. Gumowskiego i jego działalności numizmatyczno-muzealniczej najpierw w środowisku krakowskim², a następnie w środowisku poznańskim, kiedy pozostawał dyrektorem Muzeum Wielkopolskiego³, będące kolejnym ujęciem dorobku i aktywności tego zasłużonego uczonego⁴. Podejmował on

¹ M. Gumowski, *Siła do ujarznienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021.

² D. Błońska, *Okres krakowski*, [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarznienia*, s. 7–25.

³ K. Kludkiewicz, *Dyrektor w „ciaśniejszych ramach”*, [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarznienia*, s. 27–79. Por. T.I. Grabski, *Marian Gumowski – dyrektor Muzeum Wielkopolskiego w latach 1919–1932*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 95–106.

⁴ W tym kontekście więcej o M. Gumowskim zob. np. K.J. Serczyk, *Jubileusz sześćdziesięciolecia pracy naukowej prof. Mariana Gumowskiego*, *Zapiski Historyczne* 28 (1963), nr 4, s. 661–662; K. Jasiński, *Profesora doktora Mariana Gumowskiego działalność naukowa: z okazji 90-tej rocznicy urodzin i 70-tej rocznicy pracy*, *Wiadomości Numizmatyczne* 16 (1972), nr 1, s. 1–6; G. Trafalski, *Marian Gumowski (1881–1974). Biografia naukowa*, niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki 2020; a także artykuły będące pokłosiem sesji pt. „Dorobek naukowy profesora Mariana Gumowskiego. W 35 rocznicę śmierci”, zorganizowanej w Toruniu 23 X 2009 r. przez Zakład Nauk Pomocniczych Historii UMK, przy współudziale Instytutu Historii i Archiwistyki UMK, Polskiego Towarzystwa Historycznego i Toruńskiego Oddziału

w swoich licznych pracach kwestie należące do sfragistyki, heraldyki, medalierstwa i numizmatyki, w tym ostatnim zakresie zajmując się zarówno monetą polską, jak i obcą, typologią, metrologią i ikonografią monet, historią mennic, mincerzami, medalierami, inwentarzami skarbów oraz problematyką gospodarczą⁵. Jak napisał Witold Garbaczewski, M. Gumowski był „przede wszystkim badaczem pieniądza i za takiego sam się uważał”⁶.

Wśród tekstów wybranych z bogatego dorobku naukowego M. Gumowskiego i włączonych do zbioru *Siła do ujarznienia* tych, które dotyczą numizmatyki, jest raptem kilka. Jednak to właśnie one mogą brzmieć szczególnie interesująco dla historyka starożytności rzymskiej, w nich bowiem drobne fragmenty odnoszą się do mennictwa czasów antycznych.

Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, np.: M. Stahr, *Marian Gumowski – medalograf*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 115–120; M. Hlebionek, *Mariana Gumowskiego badania sfragistyki monarszej*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 121–131; H. Seroka, *Osiągnięcia prof. Mariana Gumowskiego na polu sfragistyki i heraldyki miejskiej Polski*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 133–146; A. Gut, *Heraldyka i sfragistyka zachodniopomorska w badaniach Mariana Gumowskiego*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 147–155; W. Strzyżewski, *Śląsk w badaniach sfragistycznych i heraldycznych Mariana Gumowskiego*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 157–161.

⁵ Por. K. Optołowicz, *Bibliografia publikacji Mariana Gumowskiego*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 9–81 [wyliczone 792 pozycje, poczynając od debiutu w 1902 r.: M. Gumowski, *Denary pierwszej doby piastowskiej*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 4 (1902), r. 13, nr 4, kol. 503–508; tenże, *Nowo otwarty gabinet monet i rycin*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 4 (1902), r. 13, nr 2–3, kol. 488–491, a kończąc na wydaniu pośmiertnym z rękopisu: tenże, *Mennica gdańska*, red. A. Domaradzki, do druku przygot. M. Męcłewska, J. Dutkowski, Gdańsk 1990.

⁶ W. Garbaczewski, *Marian Gumowski – trzy epoki w badaniach nad historią polskiego pieniądza*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 107. W tomie *Siła do ujarznienia* przeważają teksty dotyczące muzealnictwa, jest ich w sumie kilkanaście (*Muzeum Czapskich w Krakowie* (1912); *Galeria sztuki współczesnej* (1915); *Muzealna polityka rządu* (1910); *Naukowy charakter muzeów* (1920); *Otwarcie Muzeum Wielkopolskiego* (1920); *Uroczystość otwarcia Muzeum Wielkopolskiego. Wystawa Szymanowskiego* (1920); *Muzeum i jego cele oświatowe* (1920); *Muzeum i jego cele konserwatorskie* (1920); *O przyszłość muzeów prehistorycznych* (1920); *Rola muzeów w czasie wojny* (1920); *Muzea uniwersyteckie* (1921); *Muzeum Wielkopolskie. Historia zbiorów* (1925); *Rocznice muzealne* (1929); *Dziesięciolecie spolszczenia Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu* (1930); *Zbędne eksponaty* (1931)); podczas gdy numizmatykę reprezentują – poza niżej wzmiankowanymi – jeszcze tylko dwa teksty: *Monety polskie we wiedeńskim gabinecie monet i medali* (1904); *Zakres numizmatyki polskiej* (1909).

Starożytne dzieje rzymskie „nęciły” M. Gumowskiego jeszcze w czasach studenckich na Uniwersytecie Jagiellońskim, jak to sam napomknął w swych wspomnieniach w kontekście konsultacji u profesorów Stanisława Zakrzewskiego (1873–1936) i Kazimierza Morawskiego (1852–1925) oraz poszukiwanego tematu pracy seminaryjnej „z dziedziny historii rzymskiej”⁷. Podczas pobytu w Monachium (1902/1903 r.) M. Gumowski mógł poszerzyć i pogłębić swą znajomość epoki starożytnej, w tym zwłaszcza dziejów mennictwa starożytnego, kształcąc się pod kierunkiem Hansa Riggauera (1849–1907), dyrektora tamtejszego Münzkabinet, tam także studiował historię sztuki starożytnej, zgłębiając ją pod kierunkiem Adolfa Furtwänglera (1853–1907), archeologa i historyka sztuki, dyrektora monachijskiej Gliptoteki. W okresie późniejszym M. Gumowski podjął w wielu artykułach kwestie dotyczące aspektów dziejów rzymskich. Skupiał się w tym zakresie na okresie drugiej wojny punickiej (218–201 p.n.e.) i ówczesnych problemach społeczno-ekonomicznych Rzymu⁸ oraz na śladach rzymskiego handlu na ziemiach polskich czy, szerzej, ekonomicznego zainteresowania Rzymu tym obszarem⁹, a także na importach rzymskich napływających na tereny Barbaricum w formie monet lub medalionów¹⁰. W końcu lat 20. XX w. przedstawił teoretyczną refleksję na temat znaczenia monety w świe-

⁷ Zob. M. Gumowski, *Wspomnienia numizmatyka*, Kraków 1966, s. 64–65. W kwestii kształcenia M. Gumowskiego na krakowskiej Alma Mater por. P.M. Żukowski, *Mariana Gumowskiego związki z Uniwersytetem Jagiellońskim*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 83–86.

⁸ M. Gumowski, *Operacje finansowe Rzymu w czasie II wojny punickiej* [Rozprawy Akademii Umiejętności, Rozprawy Wydziału Filologicznego, t. 58, nr 1, s. 1–93], Kraków 1918; tenże, *Pożyczki wojenne w starożytnym Rzymie*, Przegląd Powszechny 35 (1918) t. 139–140, s. 556–577; tenże, *Przełom religijny w Rzymie w czasie drugiej wojny punickiej* [Prace Komisji Historycznej PTPN, t. 4, z. 4, s. 299–380], Poznań 1927; tenże, *Apropozycja Rzymu w czasie II wojny punickiej*, Meander 3 (1948), z. 4, s. 187–207.

⁹ Tenże, *Handel rzymski na ziemiach polskich w I, II i III wieku (szkic historyczno-numizmatyczny)*, [w:] *Charisteria Casimiro de Morawski septuaginto oblata ab amicis, collegis, discipulis*, Cracoviae 1922, s. 70–86; tenże, *Szlak bursztynowy*, Przegląd Powszechny 52 (1935), t. 207, s. 76–93; tenże, *Moneta rzymska w Polsce*, Przegląd Archeologiczny 10 (1954–1956), r. 29–31, s. 87–149; tenże, *Medaliony rzymskie na ziemiach polskich*, Meander 15 (1960), z. 11–12, s. 586–603; tenże, *Medaliony rzymskie w Polsce*, Filomata 15 (1960), nr 141, s. 84–90; tenże, *Szlak bursztynowy*, Filomata 143 (1960), s. 170–180; tenże, *Szlak bursztynowy*, Meander 16 (1961), z. 1, s. 44–54; tenże, *Szlak bursztynowy*, Czasopismo Geograficzne 33 (1962), z. 4, s. 397–410.

¹⁰ Skarby i znaleziska rzymskich numizmatów – publikacje na łamach Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych.

cie antycznym, prezentując ją w historyczno-numizmatycznym studium *Początki monety w Rzymie w świetle najnowszych badań*¹¹. Wtedy też w cyklu artykułów pt. *Moneta w starożytności* zaprezentował syntetyczny wykład dziejów monety greckiej i rzymskiej, wraz z danymi o jej tworzeniu przez mincerzy, metrologii, treściach inskrypcji, stylu i charakterze wyobrażeń na niej umieszczonych; zwrócił też uwagę na znaczenie poznawcze numizmatów dla historyka¹². Dało profity w tych studiach odczytanie M. Gumowskiego w dziełach innych autorów zajmujących się mennictwem dawnych czasów, lecz także – i przede wszystkim – owocowała jego praktyczna znajomość numizmatyki nabyta przy opracowaniu kolekcji numizmatycznych hrabiów Andrzeja Potockiego (1861–1908)¹³ i Emeryka Hutten-Czapskiego (1828–1896), podczas działalności w krakowskim Towarzystwie Numizmatyczno-Archeologicznym, a potem także w środowisku poznańskim na funkcji dyrektora Muzeum Wielkopolskiego i w roli organizatora naukowo-edukacyjnej działalności tej instytucji.

Wśród artykułów umieszczonych w zbiorze *Siła do ujarznienia* żaden wprost, tytułem, nie nawiązuje do mennictwa epoki starożytnej, a i treściowo nie koncentruje się na niej. Niemniej pośrednio dotyczą jej artykuły o charakterze ogólnych uwag o wartości poznawczej monety i medalionu, zatytułowane kolejno *Moneta i jej znaczenie*¹⁴ oraz *Istota i zadanie medalu*¹⁵, pierwodruki ich obu miały miejsce w roku 1909. M. Gumowski wskazywał w nich wartość zabytków numizmatycznych w badaniach nad minionymi czasami, zresztą dostrzeganą przez uczonych od daw-

¹¹ M. Gumowski, *Początki monety w Rzymie w świetle najnowszych badań*, Kwartalnik Klasyk 2 (1928), s. 151–166.

¹² Tenże, *Moneta w starożytności*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 12 (1928–1929), s. 13–51; tenże, *Moneta w starożytności*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 13 (1930), s. 1–43. Por. tenże, *Moneta w starożytności*, b.m.w., b.r.w. [odbitka z Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych 12 (1928–1929) i 13 (1930)].

¹³ Por. tenże, *Wspomnienia*, s. 19–20: pracownia numizmatyczna Władysława Bartynowskiego (1832–1918), kustosa kolekcji hr. Potockiego, stała się dla M. Gumowskiego „prawdziwą szkołą numizmatyczną”.

¹⁴ Tenże, *Moneta i jej znaczenie* (1909), [w:] tenże, *Siła do ujarznienia*, s. 107–113 [artykuł opublikowany: Dr M.G., *Moneta i jej znaczenie*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 1 (1909), nr 3, s. 41–43].

¹⁵ Tenże, *Istota i zadanie medalu* (1909), [w:] tenże, *Siła do ujarznienia*, s. 114–116 [artykuł opublikowany: Dr M.G., *Istota i zadanie medalu*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 1 (1909), nr 4, s. 57–58].

na¹⁶. Dał w nich również wyraz swemu własnemu uznaniu walorów artystycznych i naukowych numizmatów, a także świadectwo osobistego zamiłowania do kolekcjonowania monet i medalionów. Zresztą tytuł całego tomu wywodzi się z jego własnego określenia tej pasji do gromadzenia numizmatów¹⁷.

Teksty te są niezmiernie krótkie, każdy z nich to raptem kilka stron, zatem z konieczności są powierzchowne i bynajmniej niewyczerpujące tematu. Powiedzielibyśmy może nawet dzisiaj, że mają one formę bardziej popularną niż w pełni naukową. Cechują je zresztą inne mankamenty, na które już zwrócono uwagę. To

swego rodzaju brak rzetelności naukowej i pomijanie w opracowaniu nazwisk autorów, na których pracach [M. Gumowski] bazował. Szczególnie jest to widoczne w artykule o znaczeniu monet, gdzie zupełnie pomija Adama Szelągowskiego i jego monografię *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce* oraz Bedę Dudika i jego pracę *Des hohen deutschen Ritterordens Münz-sammlung in Wien*, z których we własnym tekście korzysta¹⁸.

To konstatacja jak najbardziej słuszna, nie można z nią polemizować. A jednocześnie w tych artykułach M. Gumowskiego, pisanych przecież ponad sto lat temu, jest pewna ponadczasowa aktualność wartościowania źródeł numizmatycznych jako takich, przedstawionego bardzo przystępną, a potoczną i piękną polszczyzną. Ponadto pomimo ich niewielkich rozmiarów zawierają one fundamentalne i lokowane na wielu płaszczyznach wskazania o znaczeniu monet i medalionów jako źródeł historycznych¹⁹.

¹⁶ Por. D. Błońska, *Okres krakowski*, s. 17–18.

¹⁷ Napisał: „[...] zbiór i zbieranie jest to siła poza nami niejako stojąca, którą trzeba ujarzmić, nie chcąc się jej poddać”, zob. M. Gumowski, *Psychologia zbierania* (1910), [w:] tenże, *Siła do ujarzmięcia*, s. 124 [artykuł opublikowany: Dr M.G., *Psychologia zbierania*, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne* 2 (1910), nr 1, s. 1–3].

¹⁸ D. Błońska, *Okres krakowski*, s. 17. Prace, o które w tym miejscu upomina się badaczka, to dzieła Adama Szelągowskiego (1873–1961), profesora Uniwersytetu Lwowskiego, oraz Bedy Franziskusa Dudika (1815–1890), benedyktyna, historyka czeskiego. Zob. A. Szelągowski, *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów 1902; B. Dudik, *Des hohen deutschen Ritterordens Münz-sammlung in Wien*, Wien 1858. W przypisach do poszczególnych tekstów M. Gumowskiego wskazano skrupulatnie wyszukane źródła jego inspiracji, których sam nie odnotował, nie dając wskazówek bibliograficznych.

¹⁹ Może to właśnie te aspekty obu tekstów zadecydowały o ich włączeniu do tomu *Siła do ujarzmięcia*, lecz to tylko przypuszczenie, ponieważ nie objaśniono kryteriów selekcji prac M. Gumowskiego. Niektóre uwagi o wartości poznawczej numizmatów, sygnałnie zgłoszone w tych dwóch artykułach, powtórzył i nieco rozwinął w artykułach wskazanych wyżej; por. przypis 12.

W obu artykułach można znaleźć pojemne definicje numizmatu-pieniądza, odnoszące się do jego użytkowania w sferze ekonomicznej i do możliwości wykorzystania w sferze poznawczej umieszczonych na nim danych. M. Gumowski podkreślił takie wielostronne znaczenie numizmatu. Po pierwsze, zwrócił uwagę na „różne stadia”, przez jakie przechodzi pojęcie pieniądza, „obiegowego środka wymiany”, „miary” i „ekwiwalentu wartości” [s. 108–109]. Napisał więc, odwołując się (rzecz jasna, wtórnie) do autora epoki odrodzenia, Andrzeja Frycza Modrzewskiego (1503–1572), że to „nerw wojny”²⁰, lecz również, powołując się (ponownie odtwórczo) na opinię anonimowego autora z 1641 r.²¹, sięgnął po sformułowanie: „to środek wymiany urzędowo stemplowany, to nerw w spraw wszystkich” [s. 108], „nervus rerum” [s. 111]. Echem powróciła więc Cyceronowa paremia: „nervus belli pecunia” (Cic. *Phil.* 5.2.5), w tym rozszerzonym ujęciu dając równoważnik między pojęciem pieniądza a „nervus omnium rerum”. Po drugie, numizmat, czyli moneta i medalion („medal”), to konkretny materiał dla badacza, który może poddać go analizom, mierząc go i ważąc [s. 111]. M. Gumowski zwrócił się tu do metrologicznej odsłony badań nad dawną monetą i medalionem. Ponownie sprawy szerzej nie nakreślił, ale kilka razy powtórzył myśl o powiązaniu monety i medalionu ze stanem państwa. Wreszcie po trzecie, numizmat to przedmiot z dawnych epok, którego powierzchnię pokrywają umieszczone tam znaki, wyobrażenia, napisy „w środku, w otoku i na brzegu”, wszystkie je trzeba odczytać, porównać, przestudiować. To jest zadanie dla historyka [s. 111, 115]. Co więcej, jak podał M. Gumowski, przywołując autorytet Maxa Kirmisa (1851–1926), naukowca i kolekcjonera²², monety są „nieraz

²⁰ Por. A.F. Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, przekł. E. Jędrkiewicz, wstęp Ł. Kurdybacha, Warszawa 1953, s. 339: „sprężyną wojny jest pieniądz”.

²¹ Por. *Summariusz umiarkowania monety starej z dzisiejszą, z objaśnieniem wariacji jej i szkód za tym idących, dla uprawienia w ryżę swą pieniędzy, krótko namieniony... (1641)*, [w:] *Rozprawy o pieniądzu w Polsce pierwszej połowy XVII wieku*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Sadowski, Warszawa 1959, s. 400: „III. Co to jest moneta? Moneta jest złoto, srebro i miedź bite albo stemplowane urzędownie, z upodobaniem pospolitego ludu, wniesiona na to prawem pospolitym, aby była ceną i pomiarkowaniem wszystkich rzeczy, dla odprawowania sposobniej kontraktów”, a także s. 401: „V. Co za pożytek mają rzeczypospolite z pieniędzy. [...] Pożytek pieniędzy stąd się pokazuje: że jest *nervus belli* albo raczej *sanguis reipublicae*”. Por. też A. Szelański, *Pieniądz*, s. 231; M. Męclewska, *Piśmiennictwo polskie w XVII wieku o pieniądzu miedzianym*, [w:] *Moneta miedziana w Polsce. VII Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli, 3–4.X.1980*, Zielona Góra 1983, s. 69.

²² Dr Max Kirmis – autor podręcznika do dziejów numizmatyki polskiej, zob. M. Kirmis, *Handbuch der Polnischen Münzkunde*, Posen 1892. Dwie dekady później M. Gumowski wydał swoje opracowanie: M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914. Por. W. Gar-

na ciemnych ścieżkach poszukiwań jedynym światłem dla badacza” [s. 110]. Tak wysoka ocena walorów poznawczych źródeł numizmatycznych jest rezultatem kilku ich cech. Przede wszystkim jest to materiał bogaty, który daje świadectwo zdarzeń danej epoki, pochodząc z niej bezpośrednio, niejednokrotnie będąc odbiciem współczesnych zjawisk, których pamięć została utrwalona w formie symbolicznej w napisach i wyobrażeniach monetarnych [s. 110, 113, 115]. Słowem, badający historię powinien sięgać do monet „jako do źródeł pewnych, jasnych i tak wybornie odzwierciedlających swój wiek” [s. 111].

Naturalnie, jakkolwiek numizmaty mają swój wielki walor oryginalnych zabytków z epoki, jest to zbyt entuzjastyczne dowartościowanie źródeł numizmatycznych. W bardziej analitycznych studiach niejednokrotnie podnosi się przecież pewne cechy tego materiału źródłowego jako jego swoiste ograniczenia czy nawet mankamenty w podejmowaniu pewnych tematów badawczych. Nie omawiając w tym miejscu tego szerokiego zagadnienia, trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że treściami umieszczanymi na numizmatach ówczesni twórcy bynajmniej nie zawsze reagowali tak żywo na zachodzące zdarzenia, jakbyśmy tego oczekiwali. W odniesieniu do świata rzymskiego wykazał to w swych studiach Carlos F. Noreña²³. Uwzględniając zarówno proces produkcji monety, jak i mechanizmy jej dystrybucji odzwierciedlonej w skarbach monetarnych, wykazał, że starsze i nowe typy monetarne cyrkulowały równolegle. Sami zaś emitenci ze względów praktycznych i ideologicznych rzadziej komentowali ważne wydarzenia oryginalnymi hasłami czy wyobrażeniami, częściej zaś sięgali po bardziej popularne rozwiązania propagujące uniwersalne w wymowie idee i cnoty. Nie zawsze oczywisty jest przekaz tych „jasnych” źródeł. Trudno bowiem rozszyfrować kod, jakim posłużyli się dawni mincerze, i ustalić jednoznaczne znaczenie istotnych dla emitentów treści umieszczonych na monetach i medalionach; efektem takiego deszyfrowania będą zazwyczaj tylko hipotezy interpretacyjne²⁴.

baczewski, Marian Gumowski, s. 110. O M. Kirmisie ostatnio: R. Kozłowski, *Max Kirmis, pochodzący ze Wschowy numizmatyk z przełomu XIX i XX wieku*, *Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny* 9 (2021), s. 195–212; idem, *Max Kirmis. Przyczynki do historii herbów i monet Wielkopolski. 1. Wschowa. Beiträge zur Wappen – und Münzkunde Großpolens. 1. Fraustadt*, tom I / Bd. I, tłumaczenie H. Kozłowska, opracowanie i uzupełnienie R.P. Kozłowski, Wschowa 2022, to polsko-niemieckie wydanie pierwszego artykułu M. Kirmisa (1885), a zarazem pierwszy tom planowanej kilkutomowej biografii Maxa Kirmisa pt. *Max Kirmis krzewiciel lokalnej historii Wschowy i Neumünster*.

²³ C.F. Noreña, *Imperial Ideals in the Roman West: Representation, Circulation, Power*, Cambridge University Press 2011.

²⁴ Kwestie niejednoznaczności wyobrażeń, sposoby ich odczytywania, metody i procedury

Sporo słuszności jest natomiast w innych stwierdzeniach M. Gumowskiego – tych, które dotyczą bogactwa i różnorodności wyobrażeń umieszczanych na numizmatach. Dokumentują one różnorodne objawy ludzkiej egzystencji, stwarzając możliwość zreferowania wzrostu, rozkwitu i upadku państw [s. 113, 115]. Owszem, dają w treściach monetarnych „bitwy i wojny, zwycięstwa i klęski narodów”, a zbiór tych haseł i wyobrażeń staje się „bogato iluminowan[ą] kronik[ą] ludzi i narodów” [s. 111, 115]. Jednak oprócz tej faktograficznej warstwy dziejów politycznych pozostaje obszerne spektrum zjawisk należących do innych sfer nauki historycznej [s. 111]. Tu należą elementy historii gospodarczej i społecznej, w tym zauważenie jakości życia mieszkańców danego organizmu państwowego i rozrostu tegoż przy wchłanianiu nowych obszarów, oraz elementy historii kultury. W zaledwie kilku zdaniach, jednakże czerpanych z dorobku innych badaczy, M. Gumowski trafnie zdiagnozował wartość numizmatów do badania tych różnych odsłon historii. We współcześnie realizowanych studiach nad starożytnością rzymską takie znaczenie treści monetarnych jest nie do przecenienia. Pomijając tu problem *stricte* ekonomicznej roli monety i tego, że jakość jej odzwierciedla kondycję gospodarki w państwie [por. s. 111–112], wypada zauważyć, że ze względu na naturę źródeł numizmatycznych integralnie zrosniętych z władzą na jej różnych poziomach oraz z elitami na szczeblu centralnym i prowincjonalnym, w badaniach dominują kwestie ideologii władzy, propagowania określonych wartości wplatanych w programy polityczne i prezentację danej osoby. Podejmowane są też analizy źródeł numizmatycznych w kontekście powstawania i funkcjonowania sieci polityczno-społecznych powiązań, asymilacji i adaptacji różnych – rzymskich i lokalnych – tradycji w jednym organizmie. A także, jakkolwiek nie jest to nurt wiodący w badaniach, dostrzega się, że analiza treści podejmowanych w mennictwie może posłużyć poznawaniu zwyczajów i obyczajów oraz „historii codzienności” starożytnych²⁵.

Tak wielostronne możliwości wykorzystania w badaniach źródeł numizmatycznych są pochodną różnorodności haseł i – przede wszystkim – bogactwa wyobrażeń umieszczonych na monetach i medalionach. Ten stan poniekąd i wynika z talentów dawnych mincerzy-artystów, i jest zależny od ikonograficznej tradycji numizmatycznej. M. Gumowski wprost nazwał „medal” dziełem sztuki, „produktem artystycznym”, pisząc ponadto: „Jest to pomnik drobnych rozmiarów, który mimo zrepro-

badawcze, zob.: A.A. Kluczek, *Ex nummis historia. Szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*, Katowice 2021, s. 125–169.

²⁵ O aspektach dziejów polityczno-społecznych oświetlanych w źródłach numizmatycznych por. tamże, s. 227–256.

dukowania go pozostaje zawsze oryginałem [...], a szlachetny metal, złoto, srebro i spiż, zapewnia mu wieczystą trwałość” [s. 114]. W ogóle warstwa ikonograficzna numizmatów została mocno doceniona przez M. Gumowskiego. Zwrócił on również uwagę na wartość numizmatów jako źródeł przedstawiających wizerunki dawnych zabytków, konkretyzując tę kwestię do dzieł sztuki rzeźbiarskiej: niezachowanych posągów Fidiasza, których wygląd przypominają „medale z ich wyobrażeniem” [s. 114]. Więcej o tym nie napisał, lecz najbardziej prawdopodobne skojarzenie prowadzi do monet z przedstawieniem Zeusa emitowanych w Elis na Peloponezie. Jeszcze w czasach cesarza Hadriana (117–138) powstawały tu monety przedstawiające czy to popiersie Zeusa, czy to jego pełnofigurowe ujęcie jako boga siedzącego w majestacie na tronie z posązką Nike i berłem w ręku²⁶. W tych prezentacjach Zeusa dostrzega się odzwierciedlenie dawnego posągu Zeusa Olimpijskiego, powstałego w V w. p.n.e. z ręki Fidiasza²⁷.

W swych publikacjach M. Gumowski, abstrahując tu od wątpliwej oryginalności ujęć i braku samodzielności w wywodach, potwierdza swą świetną znajomość zagadnień numizmatycznych i z niej wynikające wyczucie wartości źródeł numizmatycznych w badaniach naukowych. Zna również dorobek współczesnej mu historiografii tematu. Mając świadomość, że sam nie tworzy w izolacji, ustawia się w długim szeregu badaczy. Pisze: „dzisiaj żadna z nauk nie posiada tylu badaczy ani tylu amatorów, zbierających jej zabytki, co właśnie numizmatyka” [s. 107]. Odwołuje się przy tym do oceny numizmatyki jako gałęzi nauki, dokonanej przez François Lenormanta (1837–1883), francuskiego archeologa i znawcę mennictwa starożytnego. Ten zauważył, że numizmatyka „est une des branches de la science des antiquités qui ont

²⁶ M. Amandry, A. Burnett, in collaboration with J. Mairat, and with contribution by W. Metcalf, L. Bricault, M. Blet-Lemarquand, *Roman Provincial Coinage*, vol. 3: *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*, London–Paris 2015, nr 307 (popiersie), 317, 320, 321 (bóg siedzący). Por. także przedstawienie boga na aureusach typu IOVI VICTORI, Jowisz siedzi, z posązką Wiktorii i berłem w ręku: R. Abdy, P. Mittag, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 2.3: *From AD 117 to AD 138 – Hadrian*, London 2019, nr 2208–2211 (136 r.). Por. P. Gardner, *Catalogue of the Greek Coins. Peloponnesus (excluding Corinth)* [*A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, ed. R.S. Poole, vol. 10], London 1887, s. XXXVIII.

²⁷ Szerzej por. L. de Angelo Laky, *The coins of Olympia and the development of Zeus' iconography in Classical Greece*, [w:] *La monnaie dans le Péloponnèse*, dir. Ch. Doyen, E. Apostolou, Athènes 2018, s. 259–268. Inspiracja dziełem Fidiasza w późniejszych przedstawieniach Zeusa, por. L. Lacroix, *Les reproductions de statues sur les monnaies grecques*, Liège 1949, s. 28, 262; G.M.A. Richter, *The Pheidian Zeus at Olympia*, *Hesperia* 35 (1966), s. 166–170, a także artykuły zamieszczone w zbiorze: *The Statue of Zeus at Olympia. New Approaches*, eds. J. McWilliam, S. Puttock, T. Stevenson, R. Taraporewalla, Newcastle 2011.

été les plus cultivées depuis la Renaissance”²⁸. W tej licznej grupie M. Gumowski pozostaje, jak określił badacz numizmatyki i historii pieniądza wieków średnich Ryszard Kiersnowski, „żywym łącznikiem między dawnymi i nowymi laty, symbolem tej ciągłości pracy i myśli, bez której nie byłoby trwałych podstaw współczesnych i przyszłych badań”²⁹.

W tekstach zamieszczonych w *Sile do ujarznienia* powtarzają się nawiązania do spżu, materiału dającego „wieczystą trwałość” zabytkom i metaforycznie gwarantującego pamięć istnienia. „Dawne monety” to zatem „spżowe kartki historii”, można „układać je w porządku i przejrzeć w jeden zbiór, który dla miłośnika będzie najlepszą historyczną księgą swego narodu” [s. 113]. Sam M. Gumowski swymi publikacjami, rozmachem swej pracy badawczej numizmatyka, muzealnika i historyka wystawił sobie pomnik spżowy³⁰.

Prof. dr hab. Agata Aleksandra Kluczek
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Historii
ul. Bankowa 11, 40–007 Katowice
agata.kluczek@us.edu.pl

Bibliografia/Bibliography

- Abdy R., Mittag P., *The Roman Imperial Coinage*, vol. 2.3: *From AD 117 to AD 138 – Hadrian*, London 2019
- Amandry M., Burnett A., in collaboration with J. Mairat, and with contribution by W. Metcalf, L. Bricault, M. Blet-Lemarquand, *Roman Provincial Coinage*, vol. 3: *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*, London–Paris 2015
- Błońska D., *Okres krakowski*, [w:] M. Gumowski, *Sila do ujarznienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021, s. 7–25

²⁸ F. Lenormant, *Monnaies et médailles*, Paris [b.r.w.], s. 5. F. Lenormant jest autorem kilkutomowej pracy poświęconej mennictwu starożytnemu, zob. tenże, *La monnaie dans l'antiquité*, vol. 1–3, Paris 1878–1879.

²⁹ R. Kiersnowski, *Prof. dr Marian Gumowski (1881–1974)*, *Wiadomości Numizmatyczne* 18 (1974), nr 3, s. 129–130.

³⁰ Por. Hor. *Carm.* 3.30: „Exegi monumentum aere perennius”.

- Dudik B., *Des hohen deutschen Ritterordens Münz-sammlung in Wien*, Wien 1858
- Garbaczewski W., *Marian Gumowski – trzy epoki w badaniach nad historią polskiego pieniądza*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 107–113
- Gardner P., *Catalogue of the Greek Coins. Peloponnesus (excluding Corinth)*, [A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, ed. R.S. Poole, vol. 10], London 1887
- Grabski T.I., *Marian Gumowski – dyrektor Muzeum Wielkopolskiego w latach 1919–1932*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 95–106
- Gumowski M., *Apropozycja Rzymu w czasie II wojny punickiej*, Meander 3 (1948), z. 4, s. 187–207
- Gumowski M., *Denary pierwszej doby piastowskiej*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 4 (1902), r. 13, nr 4, kol. 503–508
- Gumowski M., *Handel rzymski na ziemiach polskich w I, II i III wieku (szkic historyczno-numizmatyczny)*, [w:] *Charisteria Casimiro de Morawski septuaginto oblata ab amicis, collegis, discipulis, Cracoviae 1922*, s. 70–86
- Gumowski M., *Istota i zadanie medalu (1909)*, [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarzmnienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021, s. 114–116
- Gumowski M., *Medaliony rzymskie na ziemiach polskich*, Meander 15 (1960), z. 11–12, s. 586–603
- Gumowski M., *Medaliony rzymskie w Polsce*, Filomata 15 (1960), nr 141, s. 84–90
- Gumowski M., *Mennica gdańska*, red. A. Domaradzki, do druku przygot. M. Męcłowska, J. Dutkowski, Gdańsk 1990
- Gumowski M., *Moneta i jej znaczenie (1909)*, [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarzmnienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021, s. 107–113
- Gumowski M., *Moneta rzymska w Polsce*, Przegląd Archeologiczny 10 (1954–1956), r. 29–31, s. 87–149
- Gumowski M., *Moneta w starożytności*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 12 (1928–1929), s. 13–51
- Gumowski M., *Moneta w starożytności*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 13 (1930), s. 1–43
- Gumowski M., *Nowo otwarty gabinet monet i rycin*, Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne 4 (1902), r. 13, nr 2–3, kol. 488–491
- Gumowski M., *Operacje finansowe Rzymu w czasie II wojny punickiej*, [Rozprawy Akademii Umiejętności, Rozprawy Wydziału Filologicznego, t. 58, nr 1], Kraków 1918
- Gumowski M., *Początki monety w Rzymie w świetle najnowszych badań*, Kwartalnik Klasyczny 2 (1928), s. 151–166

- Gumowski M., *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914
- Gumowski M., *Pożyczki wojenne w starożytnym Rzymie*, Przegląd Powszechny 35 (1918), t. 139–140, s. 556–577
- Gumowski M., *Przełom religijny w Rzymie w czasie drugiej wojny punickiej* [Prace Komisji Historycznej PTPN, t. 4, z. 4], Poznań 1927
- Gumowski M., *Psychologia zbierania* (1910), [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarznienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021, s. 121–124
- Gumowski M., *Siła do ujarznienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021
- Gumowski M., *Szlak bursztynowy*, Czasopismo Geograficzne 33 (1962), z. 4, s. 397–410
- Gumowski M., *Szlak bursztynowy*, Filomata 143 (1960), s. 170–180
- Gumowski M., *Szlak bursztynowy*, Meander 16 (1961), z. 1, s. 44–54
- Gumowski M., *Szlak bursztynowy*, Przegląd Powszechny 52 (1935), t. 207, s. 76–93
- Gumowski M., *Wspomnienia numizmatyka*, Kraków 1966
- Gut A., *Heraldyka i sfragistyka zachodniopomorska w badaniach Mariana Gumowskiego*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 147–155
- Hlebionek M., *Mariana Gumowskiego badania sfragistyki monarszej*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 12 (2013), s. 121–131
- Jasiński K., *Profesora doktora Mariana Gumowskiego działalność naukowa: z okazji 90-tej rocznicy urodzin i 70-tej rocznicy pracy*, Wiadomości Numizmatyczne 16 (1972), nr 1, s. 1–6
- Kiersnowski R., *Prof. dr Marian Gumowski (1881–1974)*, Wiadomości Numizmatyczne 18 (1974), nr 3, s. 129–130
- Kirmis M., *Handbuch der Polnischen Münzkunde*, Posen 1892
- Kluczek A.A., *Ex nummis historia. Szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*, Katowice 2021
- Kłudkiewicz K., *Dyrektor w „ciąśniejszych ramach”*, [w:] M. Gumowski, *Siła do ujarznienia: teksty wybrane*, Warszawa 2021, s. 27–79
- Kozłowski R., *Max Kirmis, pochodzący ze Wschowy numizmatyk z przełomu XIX i XX wieku*, Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny 9 (2021), s. 195–212
- Kozłowski R.P., *Max Kirmis. Przyczyńki do historii herbów i monet Wielkopolski. 1. Wschowa. Beiträge zur Wappen – und Münzkunde Großpolens. 1. Fraustadt*, tom I / Bd. I, tłumaczenie H. Kozłowska, opracowanie i uzupełnienie R.P. Kozłowski, Wschowa 2022
- Lacroix L., *Les reproductions de statues sur les monnaies grecques*, Liège 1949
- Laky de Angelo L., *The coins of Olympia and the development of Zeus' iconography in*

- Classical Greece*, [w:] *La monnaie dans le Péloponnèse*, dir. Ch. Doyen, E. Apostolou, Athènes 2018, s. 259–268
- Lenormant F., *La monnaie dans l'antiquité*, vol. 1–3, Paris 1878–1879
- Lenormant F., *Monnaies et médailles*, Paris [b.r.w.]
- Męclewska M., *Piśmiennictwo polskie w XVII wieku o pieniądzu miedzianym*, [w:] *Moneta miedziana w Polsce. VII Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli, 3–4.X.1980*, Zielona Góra 1983, s. 69–73
- Modrzewski A.F., *O poprawie Rzeczypospolitej*, przekł. E. Jędrkiewicz, wstęp Ł. Kurdybacha, Warszawa 1953
- Noreña C.F., *Imperial Ideals in the Roman West: Representation, Circulation, Power*, Cambridge University Press 2011
- Optołowicz K., *Bibliografia publikacji Mariana Gumowskiego*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 9–81
- Richter G.M.A., *The Pheidian Zeus at Olympia*, *Hesperia* 35 (1966), s. 166–170
- Serczyk K.J., *Jubileusz sześćdziesięciolecia pracy naukowej prof. Mariana Gumowskiego*, *Zapiski Historyczne* 28 (1963), nr 4, s. 661–662
- Seroka H., *Osiągnięcia prof. Mariana Gumowskiego na polu sfragistyki i heraldyki miejskiej Polski*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 133–146
- Stahr M., *Marian Gumowski – medalograf*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 115–120
- Strzyżewski W., *Śląsk w badaniach sfragistycznych i heraldycznych Mariana Gumowskiego*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 157–161
- Summariusz umiarkowania monety starej z dzisiejszą, z objaśnieniem wariacji jej i szkód za tym idących, dla uprawienia w ryżę swą pieniędzy, krótko namieniony... (1641)*, [w:] *Rozprawy o pieniądzu w Polsce pierwszej połowy XVII wieku*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Sadowski, Warszawa 1959, s. 395–416
- Szelągowski A., *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów 1902
- The Statue of Zeus at Olympia. New Approaches*, eds. J. McWilliam, S. Puttock, T. Stevenson, R. Taraporewalla, Newcastle 2011
- Trafalski G., *Marian Gumowski (1881–1974). Biografia naukowa*, niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki 2020
- Żukowski P.M., *Mariana Gumowskiego związki z Uniwersytetem Jagiellońskim*, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 12 (2013), s. 83–93